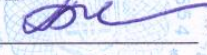

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ
КАФЕДРА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор
з науково-методичної та навчальної
роботи

 О. Б. Жильцов
« 27 » 11 2018 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРАКТИКА КОМПОЗИЦІЇ

для студентів спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне
мистецтво, реставрація»
освітнього рівня другого (магістерського)
освітньої програми 023.00.01 «Образотворче мистецтво»

Київ – 2018

Розробник: Крюкова Ганна Олексіївна, доцент кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка

Викладач: Крюкова Ганна Олексіївна, доцент кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

Протокол № 8 від «30» серпня 2018 р.

Завідувач кафедри
образотворчого мистецтва О.В.Школьна

Робочу програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми
023.00.01 «Образотворче мистецтво»

«___» _____ 2018 р.

Гарант освітньо-професійної програми
023.00.01 «Образотворче мистецтво» О.В.Школьна

Робочу програму перевірено
«___» _____ 2018 р.

Заступник директора
з науково-методичної та навчальної роботи А. О. Таранник

Пролонговано:

На 20__/20__ н.р. _____ (підпис) (ПІБ), «___» 20__ р., протокол № __

На 20__/20__ н.р. _____ (підпис) (ПІБ), «___» 20__ р., протокол № __

На 20__/20__ н.р. _____ (підпис) (ПІБ), «___» 20__ р., протокол № __

На 20__/20__ н.р. _____ (підпис) (ПІБ), «___» 20__ р., протокол № __

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання			
	денна		заочна	
Вид дисциплін	Обов'язкова			
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська			
Загальний обсяг кредитів/годин	5/150			
Курс	5		5	
Семестр	9	10	9	10
Кількість змістових модулів з розподілом:	1	1	1	1
Обсяг кредитів	3	2	3	2
Обсяг годин, в тому числі:	90	60	90	60
Аудиторні	30	34	12	8
Модульний контроль	6	4	-	-
Семестровий контроль	-	-	-	-
Самостійна робота	54	22	78	52
Форма семестрового контролю	залік	залік	залік	залік

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – розвиток професійних навичок та композиційного мислення для самостійного творчого вирішення завдань в художній діяльності.

Завдання курсу:

- надати знання теоретичних основ дисципліни «Практика композиції»;
- навчити практичних навичок роботи над композицією;
- розвинути композиційне мислення, що є необхідним для творчої діяльності в усіх видах образотворчого мистецтва

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до освітньо-професійної програми спеціальності формуються загальні та фахові компетентності:

Програмні компетентності	Код	Значення компетентності
Загальні компетентності	ЗК 1	Світоглядна: здатність показати усвідомлення рівних можливостей і гендерних питань; здатність діяти з соціальною відповідальністю і громадянською свідомістю; знання і розуміння предметної області і розуміння професії; здатність до абстрактного та аналітичного мислення й генерування ідей; здатність бути критичним та самокритичним
	ЗК 2	Громадянська: здатність діяти на підставі етичних суджень; здатність працювати у команді; уміння мотивувати людей і досягати спільних цілей; здатність до конструктивної взаємодії з іншими людьми, незалежно від їх походження та особливостей культури, і поваги до різноманітності; здатність взаємодіяти з іншими людьми у конструктивному ключі, навіть при вирішенні складних питань; відповідально ставитися до завдань і обов'язків

	ЗК 3	Комунікативна: здатність до усного та письмового спілкування рідною мовою; здатність спілкуватися другою (іноземною) мовою; здатність до фахового спілкування з непрофесіоналами в галузі
	ЗК 5	Науково-дослідницька: здатність проведення досліджень на відповідному рівні; здатність генерувати нові ідеї (креативність)
	ЗК 6	Самоосвітня: Здатність навчатися та самонавчатися; здатність працювати автономно
	ЗК 7	Універсальна: здатність до планування та розподілу часу; здатність виявляти, ставити і вирішувати проблеми; здатність застосовувати знання на практиці; здатність приймати обґрунтовані рішення; можливість взяти на себе ініціативу та змінювати дух підприємництва й допитливості; здатність оцінювати і підтримувати якість роботи; здатність адаптуватися та діяти в нових ситуаціях і впоратися з тиском
Фахові компетентності спеціальності (ФК)	ФК 1	Організаційна: здатність до співпраці з митцями та фахівцями інших спеціальностей; здатність до організації й виконання оригінальних творчих проектів у складі групи; здатність до організації та проведення творчих заходів мистецького спрямування; здатність до самостійної розробки та реалізації авторських проектів у галузі художньої діяльності.
	ФК 2	Естетико-культурологічна: здатність до естетизації середовища та активної участі у соціокультурному житті; здатність виявляти художні знання, які відображають видову специфіку та взаємодію візуальних мистецтв; здатність до формування сучасного художньо-творчого мислення, застосування набутих знань на практиці.
	ФК 3	Особистісно-креативна: здатність до самостійного прийняття сміливих рішень, генерування нових оригінальних ідей для досягнення творчих цілей; здатність до самокритики задля бажання досягти успіху.
	ФК 4	Художньо-творча: здатність до самостійної науково-дослідницької, організаційної діяльності у галузі: станкового живопису, вільної та друкованої графіки, рекламного та виставкового дизайну, художньої кераміки та скла.
	ФК 7	Практична: здатність застосовувати здобуті знання на практиці, розв'язувати складні задачі в галузі виставкової, галерейної, мистецької, викладацької діяльності

3. Результати навчання за дисципліною

Знання: різноманітних прийомів, методів роботи над практичними завданнями з використанням особливостей національних традицій школи образотворчого мистецтва.

Практичні навички і вміння:

- володіння навичками візуального сприйняття і створення предметно-просторових композицій; здатність виконувати з натури, по пам'яті та за уявою композиційні твори; здатність виконувати самостійну роботу в різних

жанрах образотворчого мистецтва, використовуючи знання виражальних засобів «Композиції»;

- здатність використовувати у практичній діяльності досвід світового та вітчизняного візуального мистецтва, методів та авторських прийомів провідних художників; спрямованість на розкриття особистісного творчого потенціалу та самореалізацію.

Програмні результати навчання:

Код	Значення програмного результату
ПРН 1	Здатність діяти в соціумі з урахуванням світоглядних орієнтирів інших членів суспільства, навчатися й працювати
ПРН 2	Здатність усвідомлювати власну причетність до традицій і цінностей національної культури, спрямовувати власну творчість на соціальні проблеми, дотримуватися етичних принципів у професійній діяльності.
ПРН 3	Володіння методами міжособистісних комунікацій, дотримуючись норм толерантності. Здатність до творчого та професійно-ділового спілкування із застосуванням фахової термінології.
ПРН 5	Здатність вести мистецьку діяльність, знання особливостей художньої мови.
ПРН 6	Здатність до навчання й самостійної науково-дослідної діяльності
ПРН 8	Уміння брати на себе функції лідера у колективі, організовувати роботу художніх колективів, виконувати оригінальні творчі проекти, проводити майстер-класи, дискусії на мистецьку тематику.
ПРН 9	Уміння використовувати характерні особливості художньо-образної мови різних видів та жанрів мистецтва, розуміння зв'язків образотворчого мистецтва з іншими видами мистецтва, природним і культурним середовищем життєдіяльності людини.
ПРН 10	Уміння генерувати та втілювати нові оригінальні ідеї для досягнення творчих цілей. Готовність підвищити рівень власних професійних компетентностей, вивчати досвід роботи провідних зарубіжних та українських митців.
ПРН 11	Уміння вести як індивідуальну, так і брати участь у колективній експозиційній, галерейній, музейній діяльності, створювати творчі проекти, метою яких є демонстрування мистецького потенціалу країни на міжнародній арені, ознайомлення з вітчизняним культурним спадком світової спільноти
ПРН 12	Уміння працювати з об'ємною, правдоподібною та суперечливою інформацією, критично оцінювати інформацію, використовувати власний досвід, відомості з суміжних галузей
ПРН 15	Володіння навичками вести професійну діяльність, прийомами професійного спілкування, нести соціальну відповідальність за результати своєї професійної праці
ПРН 16	Уміння рахуватися з соціальними нормами та правами інших людей, прагнути до повсякчасного та максимального розгортання життєвого потенціалу власної особистості
ПРН 17	Уміння особистості взаємодіяти з оточуючим соціальним середовищем, будувати партнерські стосунки, здатність до кооперації, достатній рівень комфортності для того, щоб не йти врозріз з вимогами суспільства

4. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Змістовий модуль І. Стилiзація натюрморту							
Тема 1. Стилiзація натюрморту	30			30			
Тема 2. Творча робота на вільну тему	54						54
Модульний контроль	6						
Разом	90			30			54
Підготовка та проходження контрольних заходів							
Усього	90			30			54
Змістовий модуль ІІ. Стилiзація пейзажу							
Тема 1 Стилiзація пейзажу	34			34			
Тема 2. Творча робота на вільну тему	22						22
Модульний контроль	4						
Разом	60			34			22
Підготовка та проходження контрольних заходів							
Усього	60			34			22

Тематичний план для заочної форми навчання

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Змістовий модуль I. Стилiзація натюрморту							
Тема 1. Стилiзація натюрморту	42			12			30
Тема 2. Творча робота на вільну тему	48						48
Модульний контроль							
Разом	90			12			78
Підготовка та проходження контрольних заходів							
Усього	90			12			78
Змістовий модуль II. Стилiзація пейзажу							
Тема 1 Стилiзація пейзажу	28			8			20
Тема 2. Творча робота на вільну тему	32						32
Модульний контроль							
Разом	60			8			52
Підготовка та проходження контрольних заходів							
Усього	60			8			22

5. Програма навчальної дисципліни
Змістовий модуль І. Стилізація натюрморту
Практичні заняття

Тема 1. Стилізація в натюрморті (30 год.)

Академічний живопис. Формат – 60*80.

Мета: навчити прийомам створювати композиції «від плями», стилізувати предмети та композиційно вдало розміщувати їх у заданому форматі; розвинути просторове мислення та образну уяву, вміння глибше і впевненіше відчувати форму.

Завдання: З представлених предметів скомпонувати гармонійний натюрморт, вирішити його в тоні та зробити серію ескізів в різних форматах (квадрат, вертикаль, горизонталь). З ескізів обрати найкращий варіант та вирішити його в кольорі. Створити обраний натюрморт на заданому форматі в техніці олійного живопису.

Студенти мають звернути увагу на найбільш важливі прийоми досягнення стилізації в натюрморті, а саме:

1. Можна перебільшувати природну форму, довівши її до максимальної гостроти, наприклад, гранично округляти глечик, активно витягнути подовжену форму предмета, підкресливши пластику за допомогою контрасту світлотіні.

2. Один і той же об'єкт в композиції може сприйматися з декількох точок зору, наприклад, основа глечика зображується фронтально, а шийка – розвернута, неначе на нього дивляться зверху.

3. Якщо необхідно показати перспективу в натюрморті, то робити це потрібно достатньо умовно. Уникаючи вихоплених з дійсності натуральних ракурсів потрібно перетворювати їх на виправдані, композиційно осмислені розвороти форми. Всі прийоми повинні працювати на виявлення виразності композиції і предметів в ній.

4. Можна пересувати предмети в композиції, міняти їх місцями, збільшувати або зменшувати їх кількість, вводити додаткові об'єкти, головне – зберегти суть і характер постановки.

5. До пошуку колірних варіантів слід підійти обдуманно. Потрібно зберегти колорит даної постановки повністю, міняючи при необхідності тональні відношення.

Жанр натюрморту найбільш характерний і багатообразний в плані вивчення ознак стилізації. Історія світового та вітчизняного мистецтва дає нам безліч різноманітних по своїй стилістиці зразків натюрморту.

Розглянемо, як вирішували ці питання художники, що працювали в декоративній манері. Представники кубізму (П. Пікассо, Же. Брак) прагнули утвердити нові методи передачі простору і форми, використовуючи аналітичний спосіб зображення предметів розкладанням їх на прості геометричні об'єми, «розкриваючи» їх внутрішню структуру. Переглянемо гру рефлексів в натюрмортах К. Петрова-Водкіна. Світлі, легкі і радісні, в них - безпосередність художнього сприйняття світу і стилізація натури художником.

Ознайомимось з серією лаконічних натюрмортів Д. Моранді, в яких художник прагнув до чистоти простих форм, максимально спрощуючи предмети. Він вважав, що навіть в найпростішому на вигляд предметі художник може досягнути вершин образотворчої майстерності і тієї глибини, яка знаходить в нашій душі миттєвий відгук.

Переглянувши серію творчих робіт художників, студенти мають почати власні творчі пошуки, створюють начерки та кольорові ескізи. Процес виконання начерків має будуватись на невід'ємному зв'язку всіх елементів зображувальної мови: композиції, тонових, пластичних, просторових та світлотіньових співвідношень. Вся система навчання предмету композиції повинна сприяти розвитку образного і абстрактного мислення студентів.

Література: основна [1,2,3,4,5]

додаткова [1, 2, 3, 6, 7, 8, 9]

Змістовний модуль II. Стилзація пейзажу

Тема 1. Стилзація пейзажу (34 год.)

Академічний живопис. Формат – 60*80. Полотно, олія.

Мета: навчити передавати настрій у пейзажі за допомогою кольору, закріпити знання про вплив світла на колір в пейзажному живописі; стилізувати та композиційно вдало розмістити у заданому форматі; транслювати побачений пейзаж на власну художню мову.

Завдання: Творчо підійти до вирішення пейзажу. Після знайденого вдалого графічного начерку (10-20 шт.), необхідно створити ескіз у кольорі (5 шт.), а після створити композицію в заданому форматі.

Композиція може бути досить насичена деталями або ж акцентована лише на деяких ділянках форм, які бажано виділити. В основному стилізований пейзаж будується на спрощенні деталей, акценті на характерних лініях і обрисах. Можлива кількісна зміна зображуваних об'єктів, і варіації щодо кольорової гамми. Якщо цього вимагає задум художника. На картині має відчуватись композиційна цілісність, коли жоден елемент не можна ні додати, ні вилучити, не змінивши загального враження.

Для вирішення композиції пейзажу важливо обрати точку зору, розмістити горизонт. Залежно від того, з якої висоти і з якої точки зору взятий горизонт, по різному будуть сприйматись зміст, сюжетний центр та окремі деталі.

Література: основна [1,2,3,4,5]

додаткова [1, 2, 3, 6, 7, 8, 9]

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль I		Модуль II	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	Не передбачено навчальним планом			
Відвідування семінарських занять	1	Не передбачено навчальним планом			
Відвідування практичних занять	1	15	15	17	17
Робота на семінарському занятті	10	Не передбачено навчальним планом			
Робота на практичному занятті	10	15	150	17	170
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	10	Не передбачено навчальним планом			
Виконання завдань для самостійної роботи (оцінюється як творча)	30	1	30	1	30
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25
Разом		-	220	-	242
Максимальна кількість балів:		220		242	
Розрахунок коефіцієнта:		$220:100=2,2$		$242:100=2,42$	

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання.

Модуль I

Тема 2. Творча робота на вільну тему (54 год.)

Розмір начерків, ескізів, етюдів: формат A4, A3, A2, A1.

Матеріал: папір, графічні матеріали.

Розмір композиції: 60x80 см.

Матеріал: полотно, олія.

Завдання – провести пошук в Інтернеті та знайти конкурс-виставку в якій студенти бажають прийняти участь. В залежності від концепції виставки та власних побажань студента – створити графічні начерки композиції.

В індивідуальному режимі узгоджуються найкращі з знайдених композицій, після чого студент створює варіації пошуку ескізу в кольорі. Затверджені ескізи реалізуються у повноформатну композицію.

Мета даного завдання – є забезпечення всебічного розвитку студентів на базі отриманих знань та вмінь з дисципліни «Практика композиції»; спонукати до творчості, розвитку образного мислення, фантазії, уяви та пошуку власного стилю.

Враховуючи рівень підготовки студентів – магістрів, дане завдання допоможе реалізуватись студентам та показати себе на всеукраїнському та міжнародному рівні.

Література: основна [1,2,3,4,5]
додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8,9]

Модуль II

Тема 2. Творча робота на вільну тему (22 год.)

Розмір начерків, ескізів, етюдів: формат А4, А3, А2, А1.

Матеріал: папір, графічні матеріали.

Розмір композиції: 60х80 см.

Матеріал: полотно, олія.

Отримавши досвід від підготовки творчих робіт до виставки в минулому семестрі, студенти проводять повторний пошук в Інтернеті та знаходять іншу платформу для виставкової діяльності. В залежності від концепції виставки та власних побажань студента необхідно створити графічні начерки композиції та ескізи в кольорі. Після чого в індивідуальному режимі з керівником узгоджуються найкращі з найдених композицій, вносяться корективи та побажання. Затверджені ескізи реалізуються у повноформатну композицію.

Мета даного завдання – є забезпечення всебічного розвитку студентів на базі отриманих знань та вмінь з дисципліни «Практика композиції»; спонукати до творчості, розвитку образного мислення, фантазії, уяви та пошуку власного стилю.

Враховуючи рівень підготовки студентів – магістрів, дане завдання допоможе реалізуватись студентам та показати себе на всеукраїнському та міжнародному рівні.

Література: основна [1,2,3,4,5]
додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8,9]

Критерії оцінювання рівня виконання завдань для самостійної роботи:

1. Творча новизна композиційного вирішення теми
2. Змістові зв'язки елементів композиції
3. Гармонія кольорових плям.
4. Вправність володіння технікою, загальне враження.

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання.

Модульний контроль здійснюється у вигляді перегляду. На перегляді кожна тема практичних занять та самостійної роботи розглядається (оцінюється) окремо відповідно критеріям оцінювання МК (перегляд) та вираховується середньоарифметичний бал. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення подано у таблиці.

Критерії оцінювання модульного контролю

№ п/п	Критерії оцінювання	Кількість балів
1	Відповідність завданню (розмір, матеріал)	5
2	Композиційне рішення	5
3	Засоби стилізації	5
4	Колірне та тонове рішення	5
5	Завершеність роботи, загальне враження	5
	Всього	25

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання.

Навчальним планом семестровий контроль з навчальної дисципліни «Практика композиції» передбачено у формі підсумкового модульного контролю (заліку) у 9 і 10 семестрах, який виставляється, як сума балів за всі форми роботи протягом півріччя.

6.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю.

Навчальним планом семестровий контроль з навчальної дисципліни «Практика композиції» передбачено у формі підсумкового модульного контролю (заліку) у 9 і 10 семестрах, який виставляється, як сума балів за всі форми роботи протягом півріччя.

Семестровий контроль проводиться у вигляді обов'язкового перегляду творчих практичних аудиторних та самостійних робіт, виконаних студентом у процесі навчальної діяльності протягом семестру.

6.6. Шкала відповідності оцінок

Оцінка	Кількість балів
Відмінно	100-90
Дуже добре	82-89
Добре	75-81
Задовільно	69-74
Достатньо	60-68
Незадовільно	0-59

7. Навчально-методична картка дисципліни

Практика композиції	
9 семестр	
разом 90 год., з них: практичні заняття – 30 год., самостійна робота – 54 год., модульний контроль – 6 год.	
Змістовий модуль 1.	
Практичні заняття	Самостійна робота
1. Стилізація в натюрморті 165 б.	1. Творча робота на вільну тему 30 б.
Разом – 165 б.	Разом – 30 б.
МК (перегляд) – 25 б.	
Разом – 220 б.	
Коефіцієнт визначення успішності – 2,2	
Практика композиції	
10 семестр	
разом 60 год., з них: практичні заняття – 34 год., самостійна робота – 22 год., модульний контроль – 4 год.	
Змістовий модуль 2.	
Практичні заняття	Самостійна робота
1. Стилізація пейзажу 187 б.	1. Творча робота на вільну тему 30 б.
Разом – 187 б.	Разом – 30 б.
МК (перегляд) – 25 б.	
Разом – 242 б.	
Коефіцієнт визначення успішності – 2,42;	

8. Рекомендовані джерела

Основна:

1. Голубева О. Л. Основы композиции / О. Л. Голубева – М.: Сварог и К, 2008. – 144 с. (Наявний в електронному репозиторії Університету: <http://elib.kubg.edu.ua/1039/>)
2. Ковальчук Н. А. Композиция. Художественные средства / Н. А. Ковальчук. – М.: Плакат, 1990. – 32 с.: ил. (Наявний в електронному репозиторії Університету: <http://elib.kubg.edu.ua/2935/>)
3. Паранюшкин Р. В. Композиция: теория и практика изобразительного искусства / Р. Паранюшкин. – Изд. 2-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 79, [4] с.: ил. (Наявний в електронному репозиторії Університету: <http://elib.kubg.edu.ua/2744/>)
4. Яремків М. Композиція / М. Яремків. – Тернопіль: «Підручники і посібники». – 2005. – 110 с. (Наявний в бібліотеці Університету в кількості 1 примірника)
5. Трофимов В. А., Шарок Л. П. Основы композиции. – СПб.: СПбГУ ИТМО, 2009. – 42 с. (Наявний в електронному репозиторії Університету: <http://elib.kubg.edu.ua/2744/>)

Додаткова

1. Яремків М. М. Композиція: творчі основи зображення: навч. посіб для вищ. навч. закл. 1 – 2 рівня акредитації / Михайло Миколайович Яремків. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 112 с.
2. Шорохов, Е. В.. Основы композиции: [учеб. пособие для пед. ин-тов по специальности № 2109 «Черчение, рисование и труд»] / Е. В. Шорохов. – Москва : Просвещение, 1979. – 301 с.
3. Шевелев И. Ш. Золотое сечение. Три взгляда на природу гармонии / И. Ш. Шевелев, М. А. Марутаев, И. П. Шмелев – М.: Стройиздат, 1990. – 343 с.
4. Ушакова С. Г. Развитие композиционных умений студентов художественных факультетов университета : монография / С. Г. Ушакова – 2-е изд., стер. – М.: «ФЛИНТА», 2014. – 147 с.
5. Ушакова С. Г. Композиция: учеб. – метод. пособие / С. Г. Ушакова. – 2-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2014. – 110 с.
6. Свешников А. В. Композиционное мышление / А. В. Свешников – М.: Логос , 2009. – 249 с.
7. Паранюшкин Р. В. П18 Композиция : теория и практика изобразительного искусства / Р. В. Паранюшкин. – Изд. 2-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 79, [4] с. : ил. – (Школа изобразительных искусств), 81 с.
8. Голубева О. Л. Основы композиции: Учеб. пособие. – 2-е изд. / О. Л. Голубева – М.: Изд. дом «Искусство», 2004. – 120 с:
9. Алпатов М. В. Композиция в живописи / М. В. Алпадов. – М. : Просвещение, 1940. – 245с.